

SYNTRA LIMBURG - CAMPUS HASSELT

OPLEIDING TOERISTISCH GIDS LIMBURG

Mariadevotie in Zutendaal

Paper in het kader van het vak 'Cultuur van het alledaagse leven'

Johan Meermans

2016

De parochie Zutendaal heeft O.-L.-Vrouw Tenhemelopneming als patroonheilige en is sinds mensenheugenis een bedevaartsoord naar O.-L.-Vrouw Heil der Kranken. Vele elementen en gebruiken in de parochie verwijzen dan ook naar de verering van Onze-Lieve-Vrouw: materiële getuigen, bedevaarten, processies en Mariaspelen.

I. MATERIELE GETUIGEN

Volgens de overlevering zou de allereerste kapel in Zutendaal al in de 7de eeuw opgericht zijn, gebouwd in leem en hout. Zij werd toegewijd aan O.-L.-Vrouw.

In 1304 werd het begetingsrecht van de kerk van Zutendaal (toen nog ‘Zuersbruck’ genoemd) door de graaf van Loon overgedragen aan de abdij van Averbode. De pastoors-witheren brachten de Mariadevotie tot bloei. Zo spreken oude kerkregisters van een O.-L.-Vrouwehuis, een O.-L.-Vrouwewijer (= vijver), O.-L.-Vrouwelanden ...

Het symbool bij uitstek van de Mariadevotie is het miraculeuze beeld van O.-L.-Vrouw Heil der Kranken, dat zich in de Onze-Lieve-Vrouwekerk in Zutendaal bevindt (maar op het moment van schrijven wegens restauratiewerken in die kerk verplaatst is naar de Sint-Jozefkerk in de aangrenzende parochie Wiemesmeer). Het gepolychromeerde eikenhouten beeld van bijna 1 m hoog stelt de Heilige Moeder Gods voor, met op de linkerarm het kindje Jezus dat een boek vasthoudt, en in de rechterhand een druiventros als teken van de genaden en weldaden die zij uitdeelt. Door de vernietiging van vele oude geschriften ten gevolge van een kerkbrand rond 1590, is niet bekend wanneer juist het beeld er geplaatst werd. Maar uit een schrijven van pastoor Ludolphi uit 1637 zou kunnen worden afgeleid dat het beeld al aan het begin van de 16de eeuw als miraculeus werd vereerd. En het feit dat in 1539 het oude kerkaltaar werd afgebroken en vervangen door een nieuw, zou eveneens kunnen duiden op de plaatsing van het Mariabeeld in die periode.

Omtrent het miraculeuze karakter van het Mariabeeld zijn er een vijftal legenden. De oudste en meest aanvaarde is deze: aanvankelijk wilde men een kerk bouwen op de ‘Zavelbergskens’. Maar hetgeen overdag gebouwd werd, werd ’s nachts telkens vernield. In die tijd zag men ’s nachts herhaaldelijk een lichtje branden in een bos in een ander deel van Zutendaal, de Daal. Dat heeft de bewoners er dan toe gebracht de kerk op de Daal te gaan bouwen in plaats van op de Zavelbergskens, omdat God het zo gewild zou hebben. Later werd die legende ietwat gewijzigd als volgt: een vrome vrouw merkte dat in de buurt van de Daal voortdurend een buitengewoon licht straalde. Op aandringen van die vrouw begon men te graven op de door haar aangeduide plaats en men ontdekte een beeld van de Allerheiligste Maagd. Daarop besloot men daar de kerk te bouwen, de plaats waar ze nu nog altijd staat en waar het dorpscentrum zich ontwikkeld heeft.

Rond 1650 werd op vraag van de parochie het schilderij ‘Tenhemelopneming van Maria’ gemaakt; het wordt toegeschreven aan de Antwerpse barokschilder Caspar de Crayer en bevindt zich in de O.-L.-Vrouwekerk.

Ook de vele nissen met een Lieve-Vrouwebeeld, opgehangen aan een boom of geplaatst tegen de gevel van een huis, wijzen op de grote Mariadevotie in Zutendaal. Elke wijk had zo een kapelletje, waar tijdens de meimaand dan de Rozenkrans gebeden werd. Van die “wijkkapelletjes” zijn er heden ten dage nog een aantal, die nog steeds onderhouden en versierd worden, zoals bijvoorbeeld in de Terboekterstraat in het gehucht Papendaal.

Daarenboven zijn er verspreid over het grondgebied van de gemeente Zutendaal een tiental gemetselde kapellen.

Op de Hesselsberg bevindt zich een 6m hoog Mariabeeld, staand op een betonnen voet van 1,5m hoog, dat van ver zichtbaar is.

Ten slotte dient de O.-L.-Vrouw van Lourdesgrot te worden vermeld, die in de jaren 20 van de vorige eeuw in Wiemesmeer werd opgericht.

II. BEDEVAARTEN

De bovenvermelde aantekening van pastoor Ludolphi uit 1637 stelde dat Zutendaal op dat tijdstip reeds meer dan honderd jaar vermaard was als bedevaartplaats. Uit het schrijven blijkt dat er ‘vele bedevaarders’ waren, dat zij ‘het beeld aanraakten om een bijzondere hulp of zegen van Maria te verkrijgen’ en dat velen ‘op hun knieën rond de kerk over het kerkhof kropen’. Andere aantekeningen uit diezelfde periode verhaalden eveneens van het bestaan van bedevaartprocessies vanuit omliggende parochies naar Zutendaal.

Nadat de bedevaarten tijdens de Franse Omwenteling geschorst waren, werden ze hervat in 1888. De eerste ‘nieuwe’ bedevaarders waren parochianen uit Lanaken die, onder leiding van pastoor Maes van Lanaken, op Hemelvaartsdag van dat jaar naar Zutendaal kwamen. Alphons Van Roy, in die periode pastoor in Zutendaal, beschreef zo’n bedevaart als volgt:

“Het gebruik in processie te komen, vergezeld van geestelijken, is zeer aan te prijzen. Alsdan geschiedt alles in de beste orde; er wordt veel gebeden en er kunnen geen misbruiken insluipen. Bij de aankomst der processie begeeft men zich terstond naar de kerk, waar plechtige diensten plaatshebben: Hoogmis, sermoen, verering der relikwieën van O.-L.-Vrouw, schone gezangen, gebeden, omgang rond het beeld van Maria en rond de kerk. Daarna verblijven de bedevaarders een uur of twee uren ten hoogste in het dorp, om enige verfrissing te nemen. Bij het vertrek der processie wordt een kort lof gezongen en de zegen gegeven met het Allerheiligste Sacrament; daarna keren allen wederom in processie huiswaarts onder het zingen van godvruchtige liederen en het bidden van de schoonen Rozenkrans.” Klaarblijkelijk was de pastoor vooral blij dat de bedevaarders niet té lang bleven en niet overgingen tot andere dan godsdienstige activiteiten (drinkgelagen?).

Deze periode, eind 19de eeuw, behoort tot de hoogtepunten in de geschiedenis van de Mariaverering. Zo werd toen zelfs op een weekdag, met familie en/of burens, op bedevaart gegaan wanneer een familielid of geboortstreek ziek was. En in 1895 verleende Paus Leo XIII een volle aflaat voor een tijdspanne van zeven jaar aan de christelijke gelovigen die de kerk van O.-L.-Vrouw van Zutendaal bezochten.

Tot op vandaag vinden die bedevaarten door inwoners van omliggende gemeenten, zoals Genk, Lanaken, Vlijtingen, Munsterbilzen, ... plaats, voornamelijk in de maand mei. En ook groepen van personen die op een andere manier gemeenschap vormen, zoals bijvoorbeeld de bewoners van het Genker woonwagenveld Horensbergdijk, komen nog op bedevaart naar Zutendaal. Zij hebben elk een vaste bedevaartsdag waarop zij, met de auto, motorfiets of fiets maar ook nog velen in processie en al biddend te voet, in groep naar de hoofdkerk komen. In deze tijden zijn die bedevaarders bijna uitsluitend oudere mensen, (hoog)bejaarden.

De kerk is voor de gelegenheid versierd met een stoffen kroon bovenaan in het gewelf boven het Mariabeeld en vier neerhangende stoffen linten in wit en lichtblauw, de kleuren van Maria. Rond het Mariabeeld zelf worden ter versiering margrietten geplaatst. Een met de bedevaarders meegereisde priester vanuit de eigen parochie of gemeenschap draagt de mis op. De verering van de relikwieën en de (drievoudige) omgang rond het beeld van Maria en rond de kerk die vroeger gebeurden, worden sinds enige tijd niet meer gedaan.

III. PROCESSIONS

Als Mariaoord vormt Zutendaal vanzelfsprekend het toneel van processies. Anno 2016 vinden nog elk jaar de Mariale processie, de kaarskensprocessie naar de Hesselsberg en de processies voor de opening en de sluiting van de meimaand plaats. Vroeger kende men ook nog de Sacramentsprocessie en de processies van de Kruisdagen.

1. Mariale processie (15 augustus)

15 augustus is de hoogdag van de Mariaverering in Zutendaal. Zeker in vroegere tijden was die processie een echte publiekstrekker. Bedevaarders kwamen al de dag tevoren naar Zutendaal en overnachtten in herbergen, huizen en schuren. In de jaren 80 van de vorige eeuw mocht de Mariale processie nog rekenen op zo'n 800 à 1000 deelnemers en duizenden bezoekers. Tegenwoordig nemen nog ongeveer 200 personen deel. Het bezoekersaantal is veeleer beperkt.

Gedurende vele jaren was de samenstelling van de Mariale processie als volgt:

Ruiters te paard - processievlag, met afbeelding van de H. Maria, en met daarboven het H. Kruis, gedragen door een daartoe vast aangestelde drager - fanfare - lagereschoolkinderen: een aantal kinderen verkleed als mijnwerker of engel; één meisje verkleed als O.-L.-Vrouw, met linten gedragen door andere meisjes - het Mariabeeld, geplaatst op een rolwagentje en

begeleid door 4 mannen, mijnwerkers-brancardiërs - plaatselijke verenigingen (KSA, VKSJ, KVLV, schuttersgilden) - het zangkoor - misdienaars en priesters - de pastoor met het H. Sacrament onder een hemel - de “gestelde lichamen”: gemeenteraadsleden en college van burgemeester en schepenen, kerkfabriek; zij waren de flambouwdragers - biddend volk. Verspreid in de processie waren er praalwagens, gemaakt door de diverse wijken, waarmee de wijkbewoners een religieus tafereel uitbeeldden.

Het traject voerde langs 3 kapellen (Beers-, St. Rochus- en Lourdeskapel); elke kapel werd gezegend en het Tantum Ergo werd er gezongen. Langs het hele parcours werden wit-blauwe vlaggetjes als versiering aangebracht.

Sinds het begin van deze eeuw is de samenstelling van de Mariale processie beperkter: processievlag, met afbeelding van de H. Maria, en met daarboven het H. Kruis, gedragen door een vaste drager - vlag van de fanfare - schuttersgilde - KVLV - Mariabeeld, op een draagberrie die door 4 vrouwen op de schouders gedragen wordt - voorbidders - KSA - misdienaars, en priester met het H. Sacrament - biddend volk.

De processie vertrekt in de voormiddag aan het Mariapark, waar vóór het vertrek de H. Mis wordt opgedragen. De ‘Fiat-Rozenkrans’ wordt gebeden gedurende de hele tocht.

Omwillen van de toenemende vergrijzing van deelnemers en bezoekers, is het traject sinds een aantal jaren ingekort tot een korte rondgang in het centrum, waarbij geen kapelletjes meer worden aangedaan. Aan de inwoners wordt gevraagd om voor hun huis een Mariabeeld en/of kaarsen te plaatsen.

De processie wordt ontbonden buiten aan de Onze-Lieve-Vrouwekerk, waar de slotzegen wordt gegeven. De gehele plechtigheid duurt enkele uren. Na afloop is er gelegenheid tot samenzijn voor de gelovigen, bij een drankje.

2. Kaarskensprocessie Hesselsberg

In 1946 werd op de Hesselsberg door de KSA een krijtwit Mariabeeld van gips opgericht dat echter in 1950 door een storm verbrijzeld werd. In 1954 werd het vervangen door een 6m hoog Mariabeeld, gemaakt van bims en staand op een betonnen voet.

De inhuldiging van het beeld op de Hesselsberg ging gepaard met de H. Communie, plechtig lof in de kerk en een bedetocht naar de Hesselsberg, waar de wijding van het beeld plaatsvond. De dag werd afgesloten met liederen en jachthoorneschal.

Nu nog vindt elk jaar op de 1ste dinsdagavond van oktober de kaarskensprocessie vanaf de hoofdkerk naar het Mariabeeld op de Hesselsberg plaats. Het is een ‘eenvoudige’ processie: ze wordt enkel gevormd door mensen die de Rozenkrans bidden en een kaars vasthouden. Jaarlijks kan de processie rekenen op een vijftigtal deelnemers, onder wie een klein aantal jongeren.

3. Opening en sluiting meimaand

Aan het begin en het einde van de maand mei vindt, op zondag na de H. Mis, een kleine processie plaats: vroeger ging zij rond de hoofdkerk, nu enkel nog rond het altaar, biddend. De fanfare is aanwezig en speelt een Marialied.

4. Processies van de Kruisdagen

Zoals elders binnen de katholieke gemeenschappen, vonden vroeger ook in Zutendaal op de drie dagen vóór O. H. Hemelvaart (maandag, dinsdag en woensdag) de processies van de Kruisdagen plaats. Daarbij werd het H. Kruis gedragen door een daartoe vast aangesteld persoon, vergezeld door de pastoor, twee misdienaars en het volk dat luidop de Rozenkrans bad.

De processies vonden 's morgens vroeg plaats en werden voorafgegaan en gevolgd door een mis. Ze waren bedoeld om rampen af te weren en de zegen af te smeken over de veldvruchten. Er werd op elk van de drie dagen een verschillende route gevolgd. Vermits de processies op werkdagen plaatsvonden, was de deelname veelal beperkt tot boeren en huisvrouwen.

5. Sacramentsprocessie

Tot enkele decennia geleden vond op de zondag na Sacramentsdag de Sacramentsprocessie plaats. De buurtbewoners versierden vooraf de straten en aan vele huizen werd een kruisbeeld of een Lievevrouwebeeld, vergezeld van kaarsen, geplaatst. Naast de route werden ook enkele rustaltaren geïnstalleerd waar de zegen aan de buurt werd gegeven en waar telkens het Sacrament werd bewierookt en gezegend.

Het H. Sacrament, gedragen door de pastoor, werd voorafgegaan door misdienaars met het wierookvat. Voorts bestond de processie uit personen gehuld in religieuze klederen, kinderen die bloemen uitstrooiden (als teken van eerbied voor het H. Sacrament), de fanfare, het zangkoor en het biddend volk, waaronder (jeugd)verenigingen zoals de KSA. Religieuze fanfaremuziek, koorzang en het Rozenkransgebed wisselden elkaar af.

IV. MARIASPELEN

In de Zutendaalse Mariadevotie hebben de Mariaspelen een belangrijke rol gespeeld. Het zijn godsdienstige toneelopvoeringen, bestaand uit meerdere taferelen, met gebeurtenissen uit het leven van Maria als centraal thema.

Op tekst van E.P. Jos Boon werden vanaf 20 mei 1944, in volle oorlogstijd, in het Volkshuis tien opvoeringen van het eerste Mariaspel uitgevoerd door 'eenvoudige, eerder schuchtere kinderen en meisjes van het brave Zutendaal' (sic toenmalig bisschop Mgr. Kerkhofs).

Door de bevrijding van september 1944 kreeg het gebeuren een extra dimensie: Maria had de inwoners van Zutendaal wonderbaarlijk beschermd en verdiende een openbare dankbetuiging. In mei en juni 1945 vonden dan ook opnieuw vijf opvoeringen van het Mariaspel plaats. In de begeestering die de spelen opwekten, werd het plan gesmeed om de Mariadevotie uit te breiden, en wel door het aanleggen van een Mariapark, met een openluchttheater. Op de Beukenberg, een plek met een dak van loof van oude eiken en beuken, werd al snel gestart met de werkzaamheden en op 25 augustus 1946 vond de inwijding plaats van het theater, met meer dan duizend zitplaatsen.

Het jaar daarop werden in de buurt van het theater vijf Rozenkranskapelletjes gebouwd, die de vijf blijde Mysteries voorstellen. Ter gelegenheid van de wijding ervan op 7 september 1947 werd op een verhoog in open lucht een mysteriespel opgevoerd in vijf taferelen met spreekkoren, zang en plastische uitbeelding.

Voor de editie 1948 werden vooral de technische faciliteiten groots opgevat: een toneelbouw met drie monumentale bogen en vijf burchttorens, meerdere trappen en loopbruggen, een licht- en een geluidsinstallatie met de toen allernieuwste luidsprekers, micro's en geluidsverspreiders.

De pers was vol lof over zowel de acteerprestaties als de technische verwezenlijkingen. Na de laatste opvoering berichtte Het Belang van Limburg op 31 augustus 1948:

“Het slot, dat ook de sluiting bedoelde van de reeks opvoeringen van 1948, was iets bijzonders. Onmiddellijk na de apotheose trok een kaarskensprocessie met het miraculeus beeld naar de kerk: de speelsters voorop, dan het O.-L.-Vrouwebeeld, de hoogwaardigheidsbekleders en de massa. Sprookjesachtig was de aanblik van die zee van hoogopflakkerende fakkels en pinkende kaarsen, die in de avond door Zutendaals straten golfd; de weg naar de kerk was sober verlicht met guirlandes van kleurlampjes en door rijen brandende kaarsen op de vensterbanken. Vanuit de kerktoren, die als een lichtende pijl de donkere hemel inwees, zonden de luidsprekers van het klokkenspel het ‘Tantum Ergo’ en het ‘Gezegend zij God’ uit. Het volk, dat grotendeels niet in de kerk kon, maakte gekniel het kruisteken, terwijl de toren het ogenblik der benedictie aangaf.”

Het Mariaspel van 1948 werd zelfs voor radio bewerkt en als eerste hoorspel van Radio Limburg opgevoerd in Hasselt op 3 augustus 1948.

In augustus 1949 werd als Mariaspel een herwerking opgevoerd van ‘Het grote wereldtoneel’, een toneelstuk van de 17de-eeuwse Spaanse dramaturg met Vlaamse roots Pedro Calderon de la Barca.

In 1953 vond de laatste opvoering van het Mariaspel plaats. Maar na een onderbreking van 25 jaar vonden in 1978, 1985 en 1992 nieuwe edities plaats die telkens vele toeschouwers lokten.

Bronvermelding

T. Vandebeeck, Uit de geschiedenis van Zutendaal, uitgave van de Heemkundige Kring, Zutendaal, 1980

Carl Deckers, Maria door Vlaanderen gedragen, pp. 140-141

Stoppels, driemaandelijks tijdschrift met geschied- en heemkundige informatie over Zutendaal, v.u. dienst Heemkunde, Zutendaal:

- jaargang 9, nr. 2, 1990
- jaargang 10, nr. 1, 1991
- jaargang 19, nr. 3+4, 2000

Interviews

Voor dit werk kreeg ik veel informatie uit gesprekken die ik had met

- E.P. Ferdinand Bijmens, °1930, meewerkend priester in Zutendaal, oud-onderdirecteur college Tongeren, en
- Eveline Liebens, °1961, secretaris 15-augustuscomité Zutendaal.

Ik dank hen van harte voor hun bereidwillige medewerking.

Mijn dank gaat ook uit naar Frans Beckers, lid van de geschied- en heemkundige kring Zutendaal, die mij in de gelegenheid stelde om het archief van de heemkundige kring een aantal keren te raadplegen.

Johan Meermans
april 2016